

ДОСВІД ПРИСТОСУВАННЯ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ КОНЦЕПТІВ ДО ПОТРЕБ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри кримінального права і
кримінології Харківського національного
університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-2952-8258>*

Євгенія Олексіївна ГЛАДКОВА,

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем
протидії злочинності Харківського
національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-4621-1738>*

Питання про можливість застосування теорій і концептів постмодернізму в кримінологічній науці розкривається через осмислення методологічних перспектив використання таких аналітичних практик для вирішення специфічних дослідницьких завдань.

Як відомо, постмодернізм подає себе як інтелектуальний маніфест, що закликає до переоцінювання наявного знання, до звільнення від узвичаєних навичок мислення та аналізу. Більше того, постмодернізму приписують революційний потенціал розвінчання існуючих систем знання. Постмодерністські інтенції в науці стосуються, за різними версіями, переоцінювання категоріального апарату, способів узагальнення і концептуалізації.

Постмодернізм як напрямок у науковій теорії пропонує низку ідей, що описують стан справ у суспільстві постсучасності, і ці ідеї є продуктивними у сфері методології, а саме для розрізнення і розуміння своєрідності теоретико-методологічних підходів. Ключове припущення полягає в тому, що до системи наукових положень кримінологічних теорій повинні бути впроваджені основні постмодерністські концепти.

Серед ходових понять новітньої епохи ми виділи ті, які є альфою і омегою ознак соціальної реальності, у тому числі її кримінологічного сегмента. Це насамперед:

- *споживання* (пронизує все, що відбувається на всіх рівнях соціальної події-процесу);
- *дискурс* (рухома текстуальність як середовище суспільства);
- *практика* (процесуальне виконання, співвіднесені з дискурсом);
- *бажання* (імпульс до споживання);
- *ідентичність* (перманентний запит про індивідуальне існування, що проявляє себе в бажанні, дискурсі, практиці, споживанні).

Якщо до деталей, то дотримуючись дискурсу постмодернізму, соціальність можлива в формі, стані, стилі життя споживання – у суспільстві достатку товарів все соціальні учасники виявляються в оточенні об'єктів споживання. Споживання підноситься як ключовий процес, що конструює суспільство, розглядається як область свободи (у З. Баумана), як особливого роду мова (у Ж. Бодріяра).

Характерно, що споживання як поняття, що виступає призмою постмодерністського розгляду, відкриває специфіку стилю мислення, вбудованого у відповідний дискурс, – воно метафорично розігрує цілісність соціального світу й іронічно заперечує саму себе. Споживання, по суті, має на увазі тотально відкритий процес, який відрізняє відсутність чіткої результативності. У цьому плані споживання антиномічно модерністській діяльності: якщо остання вбудована в систему, то перше – в ризому як рухливу структуру.

Ідея процесу втілена в понятті практик, яке також розмиває поняття діяльності, вписує дії в розмірність процесу. Поняття практик є органічним ідеї споживання, оскільки вказує на текучий, спонтанний і тотальний характер здійснення. Крім того, воно викриває дисциплінування тіла соціумом і культурою, але в той же час дає простір для тактичного ускользання. Практики як поняття дозволяють створювати опис з позицій залучення в них, виходячи з ризоматичної організації соціального.

Головним концептом словника постмодернізму можна вважати саме поняття дискурс, що поєднує ідеї тексту і процесу (практик). Соціологічний (а через нього і кримінологічний) зміст поняття дискурсу проявляє себе в ідеї про те, що інституційні підструктури суспільства, рольові та нормативні вимоги не інтегрують більше членів суспільства, тоді як діють рухливі правила дискурсивних практик. Подорожуючи по різних сферах життя, учасники постмодерної соціальної ситуації стикаються з текстуальним жанровим розмаїттям як з фрагментарними нормативними просторами. Від модерністського соціального порядку це відрізняється тим, що учасники усвідомлюють відносність і умовність жанрових рамок дискурсу, множинність дискурсів, що повідомляють практикам іронію і деяку шизуватість як тимчасову залученість.

Поняття дискурсу має на увазі певну структурованість і автономність як форму артикуляції знання в конкретній культурній традиції – поза будь-яких значущих моментів, привнесених з боку суб'єкта. Виходить, учасник проявляє себе в ареалі дискурсу, але не здатний істотно змінювати його. У перспективі, яку відкриває дискурс, немає чітко окресленої інституційної керуючої структури; притаманна дискурсу влада простягається іманентно на рівні уявлень про світ; дискурс науки, медицини, стосунків – кожен з них має інструменти, щоб позиціонувати себе як справжній, керується внутрішніми локальними правилами, в яких «розчиняється» суб'єкт. І все ж – текст відрізняється від соціального інституту, отже, дискурс передбачає значну ступінь непередбачуваності і креативності; в самій ідеї дискурсу закладені тенденції розпорошення сенсу, має місце непідпорядкованість дискурсу примусовій зовнішній каузальності.

Поняття дискурсу сигналізує про принципову множинність, і це означає також можливість «вислизання» для тих, хто реалізує дискурс

(дискурсивні практики), уникаючи модерністського самоотождечення з роллю, статусом або нормою.

Мотиватором в дискурсі постмодернізму, суб'єктивною відповіддю на соціальну ситуацію споживання стає бажання або спокуса. Ж. Бодрійяр позначає стан моралі в постмодерні як fun-morality – прагнення відчувати емоції, що носить характер «імперативного наказу розважатися ... змусити себе хвилюватися, насолоджуватися» [1, с. 110]. Суспільство споживання спокушає індивіда на тут-і-зараз-задоволення, «задоволення поверхні, ментальності» [2, с. 20]. Реалізуючи практики споживання, перемикаючи реєстри дискурсу, учасник соціального життя не будує планів і прогнозів, не досягає статусу і не рухається до мети (адже, відповідно до постмодерністської позиції, часової каузальності не існує), але насолоджується моментом.

Усе вищенаведене спричиняє трансформацію поняття ідентичності. «Сучасні дискусії – вважає З. Бауман, – зараз обертаються навколо осі ідентичності» [3, с. 176]. Знайти себе виявляється вкрай важко в очереті дискурсу, в зазначеній ситуації лихоліття. Дискурс постмодернізму контекстуально демонструє суб'єкта у фрагментованому світі, що на рівні свідомості веде постійний пошук втраченої ідентичності, постійно викарбовує власне «Я» з ілюзій щодо себе самого, постійно пред'являє себе для впізнання в інтер-простір.

Психосоціальне завдання відновити власну ідентичність подається як архіскладне в соціальному світі, який втратив визначеність порядку. Ідентичність вислизає – гендерна, національна, професійна компоненти розуміються як змінні. Проблема ідентичності шукає своє розв'язання у рефлексивній практиці самоопису: учасник соціального життя, в постмодерністській версії, зливається з режимом тексту, промовляючи самого себе.

Рефлексивність в дискурсі постмодернізму також пов'язана з ідеєю процесу: постсучасне середовище – це фактично безперервний потік рефлексивності. Соціальність – це дискурсивна діяльність з інтерпретації і реінтерпретації. Як і будь-яка практика (на відміну від діяльності), рефлексія не має кінцевого результату як сенсу; особистість, що висловлюється, ніколи не може остаточно зафіксувати сенс, включаючи сенс своєї ідентичності. Слова – багатоакцентні. За Р. Рорті, людина, що рефлексує, приречена на відчуття випадковості і крижкості словників і, отже, ідентичності [4]. Марність здобуття ідентичності, тим не менше, не скасовує актуальності її пошуку у формі участі у різноманітних дискурсах і практиках, врешті-решт, у споживанні (шопінг, флірт з предметами, блукання в соціальних мережах становлять повсякденність персонажа дискурсу постмодернізму).

Новітнім часам, багато в чому орієнтованим на розвінчання дискурсу модернізму, притаманне акцентування на процесуальності і взаємозумовленості як прийомі, що нівелює розрізнення. Всі поняття, як і фрагменти світу, згадані нами у цій частині, перебувають у складній зумовленості, детермінація розмивається. Ефект істинності дискурсу – у наведенні метафори (перенесення властивостей певного фрагмента в довільному напрямку на інший фрагмент), що ілюструє недискретність і

зв'язаність фрагментів соціального життя. Іронія як прийом дискурсу постмодернізму також працює на елімінацію детермінізму: щось одночасно присутнє і відсутнє, впливає і не впливає. Причинність, атрибут дискурсу модернізму, існує у часовому континуумі, тоді як постмодерністська іронія апелює до моменту.

Новий стиль наукового аналізу, який яскраво простежується у сучасних кримінологічних текстах, характеризується не лише оперуванням вищенаведеними концептами, але й інтенцією викриття колишніх, модерністських за суттю побудов – цей дискурс присвячений емансипації від колишніх системних начал у кримінологічній теорії, орієнтований на легітимацію свободи дослідників, що настроює їх проти зайвої авторитарності. При цьому інакшість дискурсу проявляє себе не стільки в тому, щоб сконструювати свою модель і понятійний комплекс, але в тому, щоб створити умови для несконструйованості моделі, яка втрачає чіткий контур в постійному потоці множинності висловлювань. У постмодерністському кримінологічному дискурсі розмикається замкнуте, децентралізується центр і проблематизується будь-який сенс. Кримінологічна теорія подає себе як відсутнє, що свідомо ускладнює нашу аналітичну задачу – охарактеризувати те, що вислизає.

Якщо відмінною рисою стилю узагальнення в дискурсі модернізму було розрізнення, то характерним кроком в текстах дискурсу нової епохи можна вважати зняття або подолання розрізнення, рух до ідіосинкразії, дедиференціації і децентрації. «Постмодерн не бореться з канонам, бо в основі цієї боротьби лежить імпліцитно презумпція визнання влади останнього, він навіть не відкидає саме поняття канону – він його ігнорує» [5, с. 110].

Стилістика нового за формою кримінологічного аналізу, який позиціонує себе поза протиставленням суб'єкта і об'єкта, внутрішнього і зовнішнього, соціального й індивідуального, не знає кордонів і через це втрачає силу каузальності як спосіб узагальнення. Замість об'єктів, упорядкованих в часі і просторі, дискурс будується на ідеї процесу: учасники соціального життя (наскільки вони «є») не стільки дотримуються правил, скільки віддаються процесу. У постмодерністському зображенні суспільства не актуальний ціннісно-нормативний вплив, оскільки, як суб'єкти, так і соціальні умови вкрай рухливі, змінюються раптово, зневажаючи на будь-які розумні уявлення і не дотримуючись твердої логіки або виразних схем.

Зняття розрізнення і розмиття детермінації співзвучно розумінню часу, точніше, лихоліття, яке постулюється в даному текстовому полі. Будь-яка часова обумовленість відкидається як те, що обмежує, особливо модерністська теза про поступальний біг прогресу. Не прагнучи і не маючи можливості отримати контроль над часом, спорудити довгостроковий план, «суб'єкт» знаходить себе в епізодах соціального життя. В обстановці граничної спонтанності причинно-наслідкове пояснення втрачає сенс і це є однією з кінцевих установок, які організують постмодерністський стиль викладу: «придумувати, придумувати нестримно, не звертаючи уваги на зв'язки, зробити узагальнення неможливими» [6].

Дискурс постмодернізму з його антипатією до маніпулятивної причинності не те, щоб тотально позбавляє об'єкти соціального світу своєї зв'язності, але допускає її в стані одночасності і хаосу, що означає повсюдну співзумовленість. Співзумовленість як особливий, нелінійний або локальний тип детермінізму означає максимум зв'язків і можливостей результату – подібно до того, що описано в роботах Г. Зіммеля: все перебуває у всьому в будь-якій взаємодії. Існують сили і перехідні відносини між кожною точкою і кожною іншою якою точкою світу. Хаос задає рівномірно всіх подій, і твердження довільності правил як спонтанно закріплених знаків дозволяє трактувати світ як текст, вільний у своєму поширенні. Саме фрагментарне, асоціативне і поетичне мислення [3] стає характерною ознакою кримінологічного дискурсу постмодернізму (як і постмодерного світу), що вказує на те, що учасники соціального життя, включаючи науковців, залучені в ігри локального семантичного досвіду, множинні обміни знаками.

Оскільки кримінологічна теорія, як і інший текст, згідно дискурсу постмодернізму, не так відбиває те, що відбувається в соціальній реальності, скільки створює її, орієнтиром теоретизування стає метафоричне саморозкриття. Офіс, крамниця, в'язниця – локальний фрагмент життя суспільства ілюструє тотальні соціальні процеси (так, вітрина подається як осередок соціальних відносин, кульмінація міського процесу, супермаркет – як осередок споживання і сублімація всього суспільного життя). Образний стиль дискурсу справляє враження художнього тексту – це наші казки на ніч, де течуть не молоко і мед, а хвилі неону на бетон і пластик. Ефект уподібнення виступає в якості засобу конструювання теоретичного узагальнення. Суміжний прийом, когерентний маніфестації плюралізму мовних ігор і життєвих стилів. Щоб уникнути обмежень, неминучих, коли що-небудь постулюється, в дискурс інспірована іронія, що дозволяє вводити твердження і одночасно заперечувати його, «дозволяє уникнути абсолютизації однієї з версій можливого досвіду» [7, с. 439]. В результаті ми отримуємо дискурс парадоксів на кшталт:

- *усуспільнення ставить індивіда в двоїсте становище: воно включає його в себе, і одночасно індивід протистойть усуспільненню;*
- *суспільство споживання є в одному і тому ж плані суспільством турботи і суспільством репресії, мирним суспільством і суспільством насильства;*
- *суспільство лише симулює право вибору; насправді є лише три опції ким тобі бути: продавець, покупець, товар.*

Зазначені способи і прийоми, поширені в кримінологічному дискурсі постмодернізму, а саме: зняття розрізнення, процесуальність, взаємозумовленість плюс метафора й іронія, цікаві ще й тим, що неточні, неконкретні, суперечливі, адже саме це і є свідченням смисловий когерентності змісту кримінологічної теорії і способу її викладу – сама ігрова сутність постмодерну запобігає його визначенню. Дискурсивна своєрідність кримінологічного аналізу полягає, крім іншого, в принципово нереалізованій фіксації безлічі зв'язків фрагментів соціального світу: в картині світу наскрізним орієнтиром виступає плюралізм, тобто свобода

маневру, яка досягається шляхом вгамування бажань, що вічно вислизають, і пошуку ідентичності в жанрах всіляких дискурсів.

Список використаних джерел:

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Пер. с фр. М.: Республика, Культурная революция, 2006.
2. Eliott A. Subject to ourselves: Social Theory, Psychoanalysis and Postmodernity. Herndon: Paradigm Publ., 2004.
3. Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер. с англ. М.: Логос, 2005.
4. Рорти Р. Частная ирония и либеральная надежда // Контексты современности. Хрестоматия. Сост. и общ. ред. С. А. Ерофеева. Казань: Изд-во КГУ, 1995. С. 56-61.
5. Turner C. Lyotard and Weber: Postmodern Rules and Neo-Kantian Values. Theories of Modernity and Postmodernity. London: Sage. 1990.
6. Рейнгольд С. «Отравить монаха», или человеческие ценности по Умберто Эко. URL: http://lib.ru/UMBEKO/s_rejngold.txt_with-big-pictures.html
7. Можейко М. А. Ирония // Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. Минск: Интерпрессервис, 2001.